

Hakuçey Topraklarına Harekat*

Yevgeni Vasilyev
Temir-Han-Şura
Çev. Murat Topçu - Paşu

Bir süre önce şanla sona eren uzun ve kanlı Kafkas Savaşı boyunca Kafkas ordusunun cesur birlikleri tarafından icra edilen en zor hareketler arasında, kuşkusuz, 1864 ve 1865 yıllarında Hakuçey topraklarına yapılan hareketler sayılmalıdır.

Doğu Kafkasya'nın fethi, bilindiği gibi, 1859 Ağustos ayında gerçekleşti ve bununla beraber Kafkasya'nın bu kısmındaki savaşın baş suçlusu Şamil esir alındı. Batı Kafkasya'da ise kanlı ve ısrarlı savaş, Kafkasya'nın bu kısmındaki Dağlıların parçalanmışlığının sonucu olarak birkaç yıl daha sürdü. Bilindiği gibi, Batı Kafkasya Dağlıları Doğu Kafkasya'nın hakimi sayılan Şamil'in nüfuzu altına hiçbir zaman girmediler. Şamil'in en hırslı ajanlarından biri olan ve 1843** yılında Batı Kafkasya'ya gönderilen Muhammed Emin, büyük zorluklarla Kafkasya'nın bu kısmının kabilelerinden sadece birinin, Abzehlerin üzerinde nüfuz kurabildi. 1859 yılında Muhammed Emin Abzehlerle birlikte Rusya tabiiyetini kabul etti. Birkaç müfrezemizin 1857'den 1864'e kadar yürüttüğü aktif ve sürekli faaliyetler sonunda Ubıhlar dışında Batı Kafkasya'nın bütün halkları Rus hükümetine itaat etmek zorunda kaldılar.

Ubıhlar Batı Kafkasya'nın en cengaver Dağlı kabilelerinden biri sayılıyordu.

1864 Mart ayında Daho müfrezesi komutanı Tuğgeneral Geyman arazinin zorluğuna ve bozuk havaya rağmen, emrine verilen küçük bir müfrezeyle Lazarev kalesinden Şahe nehri ağzına hareket etti. Ubıh gençlerinden 1000 kişilik bir grup Karadeniz

* Bu makale "Ekspeditsiya v zemlyu Hakuçey" başlığıyla *Voyenniy Sbornik* dergisinde yayınlanmıştır (№ 8, Ağustos 1872).

(Gönderim/Received: 25.03.2020; Kabul/Accepted: 27.04.2020)

** Tarih yanlış verilmiş. Muhammed Emin'in 1848 yılı sonunda geldiği biliniyor. (ç.n.)

kıyısında elverişli bir mevziyi tutmuş ve “Ölürüz ama Rusları topraklarımıza sokmayız” diye yemin etmişlerdi.

Tuğgeneral Geyman hücumla Dağlıların tuttuğu bu mevziyi ele geçirdi ve onları kaçırmaya zorladı, ertesi gün de düşman tarafından rahatsız edilmeden Şahe nehri ağzına geldi. Öncü gruplarını yenerek Ubıhlar üzerinde yarattığı korkudan yararlanmak isteyen General Geyman, onların topraklarına doğru ilerleyişini sürdürdü. Bu kararlılık istenen sonucu verdi; 24 Mart'ta en nüfuzlu Ubıh lideri ve Rusların amansız düşmanı Hacı Dagomuko diğer birçok liderle birlikte Dagomuk nehri üzerindeki kampa geldi ve bütün Ubıh halkı adına Rus hükümetine tam itaat bildirdi.

Nisan ortasında bütün Ubıhlar Türkiye'ye gönderilmişti. Bundan tam bir ay sonra, Kafkasya askeri valisi Büyük Prens Mihail Nikolayeviç tarafından bizzat yönetilen dört müfrezemizin aktif faaliyeti sonunda Batı Kafkasya'nın kalan düşman kabileleri; Cigetler, Ahçıpsı, Pshu ve Aybgo toplulukları Rus silahına itaat ettiler.

Fakat bütün Batı Kafkasya artık fethedilmiş sayılırken, iktidarımızı tanımak istemeyen küçük bir dağ topluluğu bulundu. *Hakuç* adındaki bu topluluk Aşe ve Psezuape nehirlerinin oluşturduğu dağ çanağında yuvalanmıştı.

Tuğgeneral Geyman Kuban Oblastı birlikleri komutanına 18 Ağustos 1864 tarihli № 1, 230 raporunda bu topluluk hakkında şunları yazıyordu:

“Hakuç hiçbir zaman ayrı bir kabile olmadı. Dağların her yerinden gelmiş, çeşitli sebeplerle kendi çevresinde barınamamış insanların bir karışımıydı. Burada Abzehler, Şapsığlar, bizim eski Kazaklar ve askerler vardı. Bunlar çok eskiden Psezuape'nin yukarılarındaki dört bir tarafı dağlarla – daha çetinini tahayyül etmek zordur – çevrili çanaklara çekilerek bir tür ayrı, tamamen kapalı küçük bir yuva kurmuşlardı. Komşularıyla dostça hiçbir ilişkileri yoktu; aksine, ezeli düşmanlık hiç kesilmeyen kanlı çatışmalarla kendini gösteriyordu. Ubıhlar, Şapsığlar ve Abzehler Hakuçlara karşı dikkatle nöbet tuttıklarını öne sürüyorlardı. Onlardan öyle nefret ediyorlardı ki, birliklerin Hakuçey topraklarına hareket edip etmeyeceğini soruyorlardı ve birçoğu karşılıksız olarak kılavuzluk yapmayı teklif ediyordu. Şimdiye kadar genellikle

Ruslara karşı savaşa katılmadan, kimseyle ittifak kurmadan, özenle en katı şekilde tecrit uygulamışlardı. Hakuçların kökeni ve bu kapallığı iç yaşamlarını da belirlemişti. Tarlalarına ve mezarlıklarına haçlar dikiyorlar, aynı zamanda değişik Müslüman ve hatta putperest törenleri yapıyorlardı. Hakuçları kısaca tarif etmek için Ubıhların, Şapsığların ve Abzehlerin onları “vahşi ve yırtıcı” olarak adlandırdığını söylemek yeterlidir. Bu şartlarda Hakuçlar için Türkiye’ye gitmek cazip değildi, üstelik orada eski Dağlı komşularının intikam tehdidi varken. Kuban’a veya Laba’ya yerleşerek düzlüğe inmek, yani haydut hayatını bırakıp gönüllü olarak barışçı, medeni hayata geçmek onlara büyük bir utanç olarak görünüyordu. Biz büyük nüfuslu kabilelerle uğraşırken Hakuçlar doğal olarak üzerlerine özel bir dikkat çekmiyorlardı. Abzeh, Şapsığ ve Ubıhların topraklarındaki durum Hakuçlar tarafından gayet iyi biliniyordu. Herkesin önünde eğildiği Rus silahının gücünü görerek onlar da tereddüt ediyorlardı. Daha mart ayında Hakuçların büyük kısmı Türkiye’ye gitmiş ve nüfusları çok azalmıştı. Fakat kalanlar, topraklarına önceden Dağlı komşularını sokmadıkları gibi, şimdi Rusları da sokmayacaklarını umuyorlardı. Tehditlerle mümkün olduğu kadar çok insanın yerinde kalmasını sağlamaya çalışıyorlardı. Bu arada birkaç husus, kalmış olan Hakuçlarda dağlarda tutunma umudunun giderek artmasına neden oldu. Türkiye’ye giden ailelerin yerine, diğer kabilelerin kalıntıları her yönden onlara katılmaya başladı. İlk başta düşmanca karşılınsalar da zamanla Hakuçlarla anlaştılar ve sonunda onlarla bir topluluk oluşturdular. Dışarıdan gelenlerin bazıları Hakuç topraklarına, bazıları da Aşe, Psezuape nehirlerinin yukarılarına ve çevresine yerleşti. Bunların büyük kısmı daha önce Türkiye’ye gitme niyetiyle deniz kıyısına inmiş, fakat ya gemi beklerken bütün erzaklarını tüketmiş ya da büyük olasılıkla Türkiye’de cazip bir şey olmadığına, orada toprağın az olduğuna, yetkililerin kötü davrandığına ve hükümetin taleplerinin yüksek olduğuna dair söylentiler onları geri döndürmüştü. Bu şekilde, yüksek dağlık alanda, su ayrımı çizgisinin altında (Hakuçips nehrinin Psezuape’ye karıştığı yer merkezi sayılabilir) oldukça büyük sayıda Dağlı toplandı.”¹

¹ Kuban Oblastı birlikleri komutanı karargah arşivi.

Tuğgeneral Geyman Hakuçlarla meseleyi önce barış yoluyla çözmeyi düşündü ve onlara görüşmeler için birkaç saygın Ubih ve Şapsıg yaşlısını yolladı, fakat hiçbir sonuç alamadı. Hakuçlar bütün itaat önerilerini gururla reddettiler ve hatta müzakereler için yollanan birkaç kişiyi öldürdüler. O zaman meselenin silah zoruyla çözülmesine karar verildi. Aynı anda üç ayrı kol Hakuçların kartal yuvasına farklı yönlerden yol açmak için işe girişti.

Temmuz sonunda General Geyman yeni açılan patikalardan bu kollara ilerleme emri verdi ve Hakuçların sert direnişine rağmen topraklarının merkezine kadar ulaştı. Hakuçlar ormanın ücra köşelerine dağıldılar. Onları yılın bu zamanında takip etmek mümkün değildi. Müfrezemiz Hakuç topraklarında kordon hattı kurmakla yetinerek onları bir süreliğine rahat bırakmak zorunda kaldı. Ekim ayında General Geyman Hakuç topluluğuna tekrar bir hareket düzenledi ve birkaç köyü imha etti. Fakat buna rağmen Hakuçlar itaat bildirmediler ve yine ücra köşelerde saklandılar. Aynı sırada diğer birkaç kol Hakuçlara karşı farklı yönlerden harekete geçti.

Tuğgeneral Geyman raporunda şöyle diyordu: “Bu harekatta, elbette, gerçekleştiği bu kadar kısa zaman içinde Batı Kafkasya'nın fethi meselesini çözecek şanlı olaylar yoktu. Fakat, birliklerin üstesinden gelmek zorunda kaldığı engellere bakarak, mutlaka en zor ve ağır hareketler arasına konmalıdır. Ne şiddetli soğukların olduğu kötü hava, ne yolların olmaması, ne son derece engebeli arazide ilerleme, ne de nehir taşkınları, hiçbir şey nadir görülen bir azim ve enerjiyle zorlukları aşan birlikleri durdurabildi.”

Tuğgeneral Geyman'ın Hakuç topraklarına yaptığı bu harekattan ve küçük kolların 1864-1865 kışı boyunca Kafkas dağlarının güney eğimindeki dağ boğazlarına yaptığı çok sayıda baskından sonra, orada göçten saklanan Dağlı kabilelerin bu küçük kalıntılarının ya yerlerini terk etmek zorunda kalacakları ya da dağlarda çok sert geçen kış nedeniyle kaçınılmaz olarak açlıktan ölecekleri umut ediliyordu (Kuban Oblastı'nın yöneticileri böyle düşünüyordu). Fakat hiç öyle olmadı. Hayatın tüm rahatlıklarından yoksun yaşamaya alışmış bu zavallı Dağlı kalıntıları, çeşitli bitki kökleriyle beslenerek sert kışa azimle dayandılar. Baharın gelmesiyle de yıkılmış köylerden tahıl ekmek için tohum buldular

ve tarla işlerini bitirdikten sonra kıyıdaki köylerimizin yerleşimcilerini taciz etmeye başladılar. Yırtıcılıkları için Dağlıları cezalandırmak ve onları dağlardan çıkmaya zorlamak için Albay Kuzminski'nin (Stavropol Piyade Alayı Komutanı) komutası altında bir harekat planlandı. Bu harekat için görevlendirilen müfreze Stavropol ve Kuban piyade alaylarının sekiz avcı bölüğünden (her birinden dört bölük), 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölüğünden, 5 No'lu Kafkas Hat Taburu'nun bir avcı bölüğünden, 7 No'lu Kazak Piyade Taburu'nun bir *plastun** takımından ve bir Hat Kazak süvari bölüğünden oluşuyordu.

Daha sonra birkaç bin aileden oluştuğu anlaşılan asi Dağlı halkın tüm nüfusu, esas olarak Aşe ve Psezuape nehir havzalarının üst kısımlarında ve ona komşu bölgelerde toplanmıştı. Nisan ayı sonunda Albay Kuzminski'nin müfrezesi Aşe nehrinin sağ kolları olan Büyük ve Küçük Nauzey nehirlerinin vadisine indi. Rus askeri o güne kadar buraya hiç ayak basmamıştı. Rus birlikleri sekiz gün boyunca vadi sakinlerinin birçok köyünü imha etti, 147 Dağlıyı esir aldı ve çok sayıda büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirdi. Bu sırada yaşanan çatışmalarda düşman ölü ve yaralı olarak büyük kayıp verdi, fakat buna rağmen itaat bildirmeyi düşünmedi. O zaman Albay Kuzminski, emrine verilen müfrezeyle ve diğer birkaç küçük görev birliğiyle asi Dağlıların topraklarına baskınlarını sürdürdü, ekinlerini yok etti ve köylerini ateşe verdi.

Bu ölümcül baskınların sonucu Nauzeyliler, onların ardından da komşuları diğer dağ toplulukları Bekey ve Zahitlaş Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirdiler. Ağustos ayına kadar da bunu yerine getirdiler. Geriye itaat etmeyen sadece Hakuç (Hakuçıps, Hocoko, Tatay, Kopse ve Enebeple adlı küçük nehir vadilerinin sakinleri) kalmıştı. Topraklarına girmek ancak sonbaharda mümkündü.

Bu arada, Albay Kuzminski'nin üç aydır bu görevde bulunan müfreze birlikleri, engebeli arazide sürekli hareket nedeniyle son derece bitkin düşmüşlerdi ve teçhizatları, özellikle ayakkabıları o kadar kötü durumdaydı ki birçok alt rütbeli istihkak sığırlarının ham derisinden yaptıkları çarıkları giymek, hatta ayaklarını çaputlarla

* Plastun— Önceleri Karadeniz, daha sonra Kuban Kazak Ordusu'nda Kuban'da devriye ve keşif-istihbarat görevi yapan Kazak. (ç.n.)

sarmak zorunda kalmışlardı. Bu durum birliklerin 31 Haziran 1865'te acilen karargahlara dağıtılmasını gerektirdi.

En erken 1 Ekim'de başlanabilecek sonbahar hareketına oldukça uzun zaman olduğundan, Hakuçları kontrolsüz bırakmamak için Kırım Piyade Alayı'nın üç avcı bölüğünden, 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölüğünden ve iki Kazak süvari bölüğünden küçük bir kol oluşturuldu ve Albay Kuzminski'nin komutasına verildi (Ayrıca Lazarevsk kalesinde aynı amaçla 2 ve 5 Nolu Kafkas hat avcı taburlarının bölüklerinden, bir Kazak süvari bölüğünden ve iki plastun takımından özel bir kol oluşturuldu). Onlara Hakuçların tuz elde etmek için denize geçtiği boğazın çıkışı tutma görevi verildi. Psezuape nehrinin yukarılarında kamp kuran bu kol, sonbahar gelinceye kadar dağlarda aramaları sürdürecekti, özellikle de ekinlerini yok etmeye çalışarak Hakuçları korku içinde tutacaktı. Bu tür eylemlerle Hakuçların eski yaşadıkları yerlerde kalma imkanını düşünmeye bile yeltenmemeleri amaçlanıyordu.

Bu amaçla Ağustos'un 21'ini 22'sine bağlayan gece iki kol çıkarıldı. Kırım Alayı'nın üç avcı bölüğünden biri, Binbaşı Patseviç'in komutasında Psezuape nehrinin sol kıyısı boyunca sevk edildi. 5 Nolu Kafkas Hat Taburu'nun bir avcı bölüğünden ve bir plastun takımından oluşan diğer kol ise Yüzbaşı İvanov komutasında aynı nehrin sağ kıyısında ilerledi.

Binbaşı Patseviç'in kolunun aşması gereken zorlukları daha iyi anlatabilmek için, Albay Kuzminski'nin müfrezesinin 8-22 Ağustos 1865 tarihleri arasındaki faaliyetlerini gösteren askeri raporlara dayanarak açıklama yapmak yeterlidir. Psezuape nehrinin sol kıyısındaki tepelerde ilerlemek özellikle geceleri zor olduğundan, Binbaşı Patseviç Psezuape vadisinden geçen yolu tercih etti. Hakuçlar, özellikle Hakuçıps ve Hocoko nehirlerinin birleştiği yerde gece gündüz uyanık şekilde nöbet tutuyorlardı.

Gece saat ikide şiddetli bir yağmur başladı. Kırım Alayı'nın avcıları, arkalarından birkaç el silah sesi duyulduğunda Hakuçıps ve Hocoko nehirlerinin vadisini kapatan dağı çoktan aşmıştı. Gece alışılmadık derecede karanlıktı, bu yüzden patika zorlukla seçilebiliyordu. Ateşin ardından, boğazdan boğaza geçen ve her yere yayılan çığlıklar başladı. Alarm her yere yayıldı, tam bir kargaşa hakimdi. Gafil avlanan Dağlılar ailelerini ve sürülerini

kurtarmak için onları aceleyle en yakın ormana götürmeye çalışıyorlardı. Dağlardaki mükemmel karanlığa ve alarma geçmelerine rağmen, Binbaşı Patseviç Hakuçışho nehrinin ağzına ulaşmak için şafağa kadar ilerlemeye devam etme kararı verdi; kılavuzların söylediğine göre en yoğun nüfus buradaydı.

Kırımlılar nehrin ağzına ulaştığında sabah saat 41/2 olmuştu. Burada Binbaşı Patseviç avcılarını üç gruba ayırdı. İki bölük nehrin her iki yakasının yukarılarına sevk edildi. Binbaşı Patseviç üçüncü bölükle birlikte boğazın yukarılarına ilerledi. Dağlılar hastalarını ve mallarını köylerinde bırakarak kaçıyorlardı. Şiddetli yağmur işin başarısını fazlasıyla engelliyordu. Askerler Dağlıların ardından kaygan patikalardan zorlukla tırmanabiliyordu, bu nedenle birçoğu ormana sığınmayı başardı. Bütün köyler ateşe verildi. Bu sırada Dağlılar ailelerini saklayıp her yerden Hakuçışho vadisine akmaya başladılar. Grupları sürekli olarak büyüyordu ve Binbaşı Patseviç'in kolunun vadiden aşağı doğru çekileceğini tahmin ederek bu nehrin aşağısındaki tepeleri tuttukları görülüyordu.

Dokuz kişiyi esir alan, 7 büyük baş ve 44 küçük baş hayvan ele geçiren Binbaşı Patseviç sahte geri çekilme emri verdi. Dağlılar oldukça yoğun bir ateşe başladı; avcılarının gözü önünde düşmanın büyük bir grubu Hakuçips vadisi boyunca tepeleri işgal etti. Bu durumda Binbaşı Patseviç, insan kaybından kaçınmak için Hakuçips nehrinin sağ kıyısındaki tepelerinden geçen daha zor bir geri çekilme yolu seçmeye karar verdi. Yağmur şiddetle devam ediyordu. Hakuçips nehrinin suyu önemli ölçüde yükselmişti ve geçiş oldukça zordu. İnsanlar bele kadar gelen sudan karşıya geçiyorlardı. Geçiş sırasında Dağlılar sol kıyıdaki tepelerden yoğun ateşe başladılar ve iki er hafif yaralandı. Suyun hızlı akıntısı avcılarımızın neredeyse bütün ganimetini alıp götürdü. Geçişten hemen sonra avcılar hızla Hakuçips nehrinin sağ kıyısındaki tepelere tırmanmaya başladılar. Dağlılar Binbaşı Patseviç'in kolunun hareketini fark eder etmez her yönden amansız bir takibe başladılar. Avcılar katlanan zincirler halinde geri çekilerek ve sürekli örtü yaparak takip eden düşmana büyük zayıf verdirdiler. Örtülerin ardından Kırımlılar birkaç kez süngüye davrandılar ve dört düşman bedeni almayı başardılar. Takip kamptan dört *verst**

* Verst: 1066,8 m. uzunluğunda eski uzunluk ölçüsü birimi. (ç.n.)

mesafede sona erdi. Kırimlılar Enebeple boğazındaki kampa ulaştıklarında saat gece yarısı üç civarıydı. 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölümünün koruması altında müfrezinin ağırlıkları kampa getirildi.

Hakuçıps vadisi halkı, özellikle vahşilikleri ve yurtlarına olağanüstü bağlılıklarıyla biliniyorlar. Hiç abartı olmadan, buralı Dağlıların dağlarından ayrılmaktansa hayattan ayrılmaya hazır olduklarını söyleyebiliriz. Bunun kanıtı olarak Albay Kuzminski şu olayı anlatıyor: “22 Ağustos'ta alınan esirler arasında koca, karısı ve dört yaşındaki çocuklarından oluşan bir aile vardı. Kırimlı avcılar Enebeple'deki kampa geri çekilirken koca, nehrin üzerinde en az 60 *sajen*** yüksekliğindeki bir uçurumdan kendini aşağı attı ve paramparça oldu. Kampa vardıklarında karısı ağlayarak eve dönmek için izin istedi. Onu konvoyla Lazarevsk karakoluna götürürlerken o da denizi gördüğü anda çocuğunu göğsüne bastırarak 20 *sajen* yüksekliğindeki uçurumdan kendini attı. Oğlu ölü bulundu, kendisi sağdı ama hareketsiz yatıyordu!.. Onu zorlukla istihkama taşıdılar, iki saat yaşadktan sonra öldü.”

Albay Kuzminski'nin yokluğunda kola komuta eden Yarbay Graçev (5 Nolu Kafkas Hat Taburu Komutanı, bu sırada Psezuape nehrinin yukarısında kendisi için karargah kuruyordu), eylül sonuna kadar bir yandan düşman ekinlerinin yok edilmesi için küçük ekipler göndermeye devam ederken, bir yandan da asi Dağlı topluluklarının ileri gelenleriyle daha barışçı ilişkiler kurarak hareket etmeye çalışıyordu, bunda da kısmen başarı sağlıyordu. Eylülün üçünden itibaren Yarbay Graçev'in yanına görüşmeler için Dağlı ileri gelenleri gelmeye başladı. Graçev'in itaat etmenin gerekliliğine dair kanıtlarıyla ikna olan Dağlılar, yavaş yavaş dağlardan çıkmaya başladılar. Bu şekilde, eylül sonunda itaat bildirenlerin toplamı 237 aile veya 1193 kişiyi buldu. (Bundan önce Albay Kuzminski'nin müfrezesinin hareketleriyle 15 Mayıs'tan 1 Eylül'e kadar kadın ve erkek 3000'den fazla Dağlı dağlardan çıkarıldı ve Türkiye'ye gönderildi, yaklaşık 1000 kişi de Kuban'da Dağlı okruglarına yerleştirildi.)²

** Sajen: 2.16 m. uzunluğunda eski uzunluk ölçüsü birimi. (ç.n.)

² Kuban Oblastı birlikleri komutanının Kafkas Ordusu başkomutanına 24 Ekim 1865 tarihli 5,120 No'lu raporu.

Sadece Bekşey topluluğu bizimle herhangi bir ilişkiye girmek istemedi. Bu nedenle, 16 ve 19 Eylül tarihlerinde Kırım Alayı'nın üsteğmenleri Karpinski ve Yakovlev'in komutasında onlara ekinlerinin ve köylerinin yakılması için bir kol gönderildi.

1 Ekim'de bize itaat etmeyen sadece Hakuç ve onlara katılan Bekşey, Zahitlaş ve diğer komşu Dağlı topluluklarının kalıntıları kalmıştı. Çevrelerindeki arazinin ulaşılmazlığına güvenen ve sayıları 2000 kişi kadar olan bu vahşi Dağlı kalıntıları bağımsızlıklarını korumakta kesin kararlıldılar.

Hakuçların bu kararlılığı, onları son sığınaklardan kalıcı olarak çıkarmak ve Batı Kafkasya'da kan dökülmesine ebediyen son vermek için daha ciddi önlemler alınmasını gerektirdi. Bu amaçla, sonbaharda yapılacak harekat için 19. Piyade Tümeni komutanı Tuğgeneral Svojev görevlendirildi. 26 piyade bölüğü, iki plastun takımı, Kuban Kazak Ordusu'nun sekiz Kazak süvari bölüğü, Kazaklardan 300 atlı ve yaya avcı eri, 70 milis ve iki roket sehпасı bu harekat için tayin edildi.³

Tüğgeneral Svojev raporunda şöyle diyor:

"Müfrezenin faaliyette bulunacağı arazi çok çetin, yüksek dağlık bir coğrafya arz ediyor. Dört bir tarafından çok yüksek ve kesintisiz (sadece bir yerde, tam Psezuape nehrinin kendine denize doğru yol açtığı yerde kesintiye uğruyor) dağ sıralarıyla çevrili Psezuape havzasının yukarı kısımları, bu şekilde, girilmesi son derece zorlu, tamamen kapalı bir çanak teşkil ediyor. Bu çanak kendi içinde Psezuape nehrinin iki ana kolu olan Hakuçips ve Psezua nehirlerinin vadisini ayıran bir dağ kütlesiyle bölünüyor. Kuzeydoğuya doğru kayalık ve sivri uçlu Autl zirvesi yükseliyor ve

³ Müfrezeyi oluşturan birlikler şunlardı: 19'uncu Piyade Tümeni'nin 14 avcı bölüğü (her alaydan ikişer bölük ve 19'uncu Avcı Taburu'ndan iki bölük), bunlar arasında ağustos ayından beri Albay Kuzminski'nin müfrezesinde bulunan Kırım Alayı'nın 3 bölüğü ve 19'ncü Avcı Taburu'nun 2 bölüğü de vardı; 38'inci Piyade Tümeni'nin 4 avcı bölüğü (her alaydan birer bölük); 39'uncu Piyade Tümeni'nin 4 avcı bölüğü (her alaydan birer bölük); 2, 4 ve 5 Nolu hat taburlarının avcı bölükleri; Stavropol Alayı'nın bir hat bölüğü ve Kuban Kazak Ordusu'nun her birinde 250 kişi olan iki plastun takımı.

adeta Psezuape nehrinin yukarı kısımlarını farklı yönlerden saran bütün dağların kesişme noktasını oluşturuyor.

Bu engebeli araziye, özellikle de dağ sırtlarını kaplayan geniş ormanlar, buranın yarı göçebe halkına rahat ve güvenli bir barınak sağlıyor. Nehirler ve dereler burada çok derin yarıklardan, çok sarp kıyıları olan yerlerden akıyor. Şiddetli yağmurlarda, küçük su yatakları bile süratle akan, geçilmez sellere dönüşüyor ve her türlü ulaşımı kesiyor. Kısacası, arazi önceden yapılmış bütün tahminleri ve hesapları bozan, geçilmez bir engel arz ediyor. Yolların sayısı, bilhassa ağırlıkları taşıyan araba katarlarının hareketi için son derece sınırlı ve hepsi önceden çalışma gerektiriyor. Yörede tam bir başıboşluk mevcut. Vahşileşmiş halkın dini Hristiyanlığın, Müslümanlığın ve putperestliğin bir karışımı. Doğdukları dağlara ve dizginsiz özgürlüğe duydukları sınırsız sevgi halkın ayırt edici özelliğini oluşturuyor. Mağaralarda ve ormanların derinliklerinde saklanan Dağlılar, birliklerimiz görüldüğünde alışılmadık bir sabırla ve şaşılacak yokluklara katlanarak müfrezelerimizin uzaklaşmasını bekliyorlar, sonra da küllüklerine geri dönüyorlar. Son derece duygusal ve saf olan halk başarısızlıklarımıza hevesle kulak veriyor, her başarımızı ise tam bir inanmazlıkla karşılıyor. Buralı halkın alışılmadık inatçılığı ve kendi dağlarında kalacaklarından emin olmaları en başta bu sebeplerle açıklanabilir.”⁴

Dağlı nüfusu mümkün mertebe bütün yönlerden kuşatmak ve uzak ormanlık yerlere dağılmalarına izin vermemek için Tuğgeneral Svojev’in müfrezesi farklı istikametlerde aynı zamanda hareket yürütmek üzere beş kola ayrıldı:

1) Tuğgeneral Geyman’ın kolu: Sivastopol ve Kuban piyade alaylarının karma avcı taburları, 38’inci Piyade Tümeni’nin karma avcı taburu, Kazak süvari bölüğü, 15 milis ve bir roket sehпасı. Bu kola 4 Ekim’de Gogopse* nehrinde (Pşeha’nın kolu) toplanması ve ayın 5’inde ana sıradağlardan Hakuçıps vadisine geçmesi emri verildi.

⁴ Tümgeneral Svojev’in 14 Ekim 1865 tarihli № 891 raporunda sunulan, Kuban Oblastı müfrezesi birliklerinin 1865 Ekiminin 1’inden 7’sine kadar olan faaliyetlerinin askeri journalı.

* Gogıps - Pşeha nehri havzasında, bugünkü Krasnodar Krayı’nın Apşeron rayonunda bulunan, Hohopse nehrinin sol kolu olan nehir. (ç.n.)

2) Yarbay Serdyukov'un kolu: 4 Nolu Kafkas Hat Taburu'nun bir avcı bölüğü, üç Kazak süvari bölüğü, 26'ncı ve 27'nci atlı Kazak alaylarından 300 atlı ve yaya avcı eri ve 10 milis. Görev kuvveti teşkil eden bu kolun birlikleri 2 Ekim'de Pşış ve Pşeha arasındaki su ayırım hattında toplanıp, birinci kolun güney eğimine doğru uzaklaşmasıyla, Dağlıların Kafkasların kuzey düzlüğündeki geniş ormanlarında saklanmasına izin vermemek için ana sırtı işgal edeceklerdi. Bu müfrezeyle, bundan başka, Pşış ve Pşeha'nın yukarı kısımlarında ayrıntılı tarama yapma ve kuzey yamacını Dağlı nüfustan temizleme görevi verildi.

3) Albay Kuzminski'nin kolu: Stavropol Piyade Alayı'nın karma avcı taburu, 39'uncu Piyade Tümeni'nin karma avcı taburu, Kazak süvari bölüğü, 25 milis ve bir roket sehпасı. Bu kol Enebeple boğazında toplanıp, 1 Ekim'de diğer birliklerden önce Hakuç halkına karşı harekete geçecek ve Dağlıların dikkatini üzerine çekip Tuğgeneral Geyman'ın kolunun ana dağlardan geçişini kolaylaştıracaktı.

4) Başçavuş Ustimoviç'in kolu: 2 ve 5 Nolu Kafkas hat taburlarının iki avcı bölüğü, Stavropol Alayı'nın bir hat bölüğü, iki plastun takımı, üç Kazak süvari bölüğü ve 10 milis. Bu kol 1 Ekim'de Şahe ve Psezuape havzalarını ayıran dağın sırtını işgal edecek ve 2 Ekim'de Psezuape nehrinin yukarı kısımlarında hareket yapacaktı.

5) Binbaşı Patseviç'in kolu: Kırım Piyade Alayı'nın karma taburu, 19'uncu Avcı Taburu'nun iki bölüğü ve 10 milis. Bu kola Aşe ile Psezuape nehirleri arasındaki sırtı işgal etmesi ve 2 Ekim'de Hakuçıps nehri vadisinde harekate başlaması emri verildi.

Üçüncü kol Hakuç halkının tam merkezinde hareket yapacağı ve buradan bütün müfrezenin faaliyetlerini yönetmek daha kolay olacağı için müfreze komutanı Tümgeneral Svoyev bu kolda bulunuyordu.

30 Ekim'de 3, 4 ve 5'nci kollar belirlenen toplanma yerlerindeydiler. Askeri faaliyetler başlamadan önce bütün birliklere on iki günlük peksimet tedarik etmeleri emri verildi. 1 ve 2 Ekim'de Hakuçıps ve Psezuape kıyılarının şevlerindeki dağ yolları düzeltildi.

3 Ekim'de 3'üncü ve 5'inci kolların birlikleri kamptan Enebeple boğazına doğru hareket etti. Hemen her yerde yolu genişletmek

gerekti. Ancak öğleden sonra saat dörde doğru öncü birlikler Hakuçıps nehrinin küçük bir koluna ulaştılar. Burada ağırlıkları beklemek için kamp kurdular, ağırlıklar da akşam geç vakitte geldi. Ertesi günün şafağında kollar ilerlemeye devam ettiler. İzlenen yol üzerindeki bütün köyler ve ekinler yakıldı. Düşman hiçbir yerde görünmüyordu. Bazı evlerde Dağlılar tarafından kendi haline terk edilmiş hasta yaşlılar, kadın ve çocuklar bulundu.

Aynı sırada dördüncü kol Psezuape ve Şahe arasındaki dağlık arazide tarama yaptı. Birkaç yerde arkasından Dağlıların ara sıra ateş açtıkları ağaç engeller kaldırıldı. Kol Hocoko topluluğunun merkezi olan Psefe nehri vadisine inerken Dağlılar yayılım ateşi açtılar, fakat sonra ormana çekildiler, terk ettikleri köyleri tamamen boştu. 2 Ekim gecesi Hocoko yaşlıları Türkiye'ye göç etmek istediklerini bildirdiler.

3, 4 ve 5'nci kollar güney tarafından, 1'inci ve 2'nci kollar da Pşeha ve Pşış vadilerinde eşzamanlı olarak harekate başladılar. 4 Ekim'de Tuğgeneral Geyman birliklerini Gogops nehrinin Pşeha nehrine karıştığı yerde toplayıp ana sıradağların geçidinden geçerek ilerledi. Bütün yol kesilmiş büyük kütük engellerle kapatıldığından buradan büyük zorluklarla geçti. Ayın 5'inde ikinci kol ana sıradağları geçti ve Nauzey nehrinin kaynaklarına indi.

5, 6 ve 7 Ekim boyunca bütün kollardan çeşitli istikametlerde aramalar için küçük birlikler yollandı. Dağlılar en küçük bir direniş göstermiyorlardı. Düşmanın büyük tahıl stokları imha edildi ve az sayıda sığırı, çeşitli malları ve silahları ele geçirildi. Çoğu kadın ve çocuklardan oluşan 89 kişi esir alındı. 330 Dağlı Türkiye'ye gönderilmek için gönüllü olarak çıktı. Bizim taraftan iki alt rütbeli yaralandı. Müfrezenin harekate başladığı ilk günden itibaren Dağlılar genellikle köylerini terk edip ormana kaçıyorlar ya da kayalık mağaralarda saklanıyorlardı; buralara erişmek son derece zordu ve hatta çoğunlukla imkansızdı. Evlerinden ayrılırken yanlarına sadece en değerli eşyalarını alıyor, hayvanlarını da sürüp götürüyorlardı. Tahıl stoklarını ise eski yaşadıkları yerde özenle çukurlara saklıyorlardı. Çok nadiren, o da geceleyin, hastalarına bakmak için gizlice geliyor ve ailelerinin yiyeceği olarak küçük miktarda tahıl alıp gidiyorlardı. Birliklerimizin görülmesiyle telaşlanarak büyük bir ihtiyat gösteriyorlardı. Bazıları açığa

çıkmaktan korkarak her gece bir yerden bir yere geçiyor ve gecelerin serinliğine rağmen hiçbir zaman ateş yakmıyorlardı.

Bir grup Dağlının Autl dağının ormanlık yamaçlarındaki kayalıklarda saklandığı haberini alınca Tümgeneral Svoyev, 1'nci, 3'üncü ve 5'inci kolların birliklerinin büyük kısmıyla Autl çevresinde ve kaynağını bu dağdan alan nehirlerin yukarısında sıkı bir arama yapılmasını emretti. Ayrıca, boğazlardan aşağı inmeyi düşünmeleri halinde Dağlıları karşılamak için bu derelerin vadilerine küçük ekipler yolladı. Birliklerimiz çok engebeli bir arazide hareket ediyordu. Kılavuzlar sık sık yol seçiminde zorlanıyorlardı. Autl dağı yakınındaki arazi o kadar kayalıktı ki, kılavuzlardan biri uçuruma düştü. Dört günlük aramalarda birliklerimiz tarafından 47 Dağlı esir alındı ve 100'den fazla büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildi. Dağlılar bazen ateş açıyorlardı, fakat bize hiçbir zarar veremiyorlardı.

Bununla aynı zamanda, Gogops nehri vadisini taramak için ikinci koldan Kazak ekipleri yollandı. Beşinci kolun birlikleri ise Aşe ve Hakuçips nehirlerinin vadisini ayıran dağın yamaçlarında arama yapıyorlardı. Burada Bazı Dağlılar direniş gösterdi; teslim olmak istemeyen ikisi öldürüldü. Ekimin 8'inden 14'üne kadar Binbaşı Patseviç'in kolunun kampına gönüllü olarak altı Dağlı geldi, kadın ve erkek 36 kişi esir alındı ve 60 baş kadar büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildi.

Autl dağı yakınındaki ormanlarda ve Aşe ile Hakuçips arasındaki sırtta büyük miktarda tahıl stoku bulundu ve birliklerimiz tarafından imha edildi.

Ekimin 13'ünde müfrezenin birliklerine istirahat verildi; ertesi gün 4 Kasım'a kadar yetecek erzak dağıtıldı. Psezuape nehrinin yukarılarında yapılan son aramalarda ekiplerimiz çok nadiren, o da en ücra boğazlarda Dağlı kalıntıları buldular. Birliklerimizin gelişyle alarma geçen Dağlılar komşu nehir havzalarına, en başta da Aşe vadisine geçmişlerdi. Bu nedenle Tümgeneral Svoyev önce Şahe vadisini Dağlı nüfustan temizlemeye, ardından da müfrezenin faaliyetlerini batıya, Aşe nehrine kaydırmaya karar verdi.

Tuğgeneral Geyman'ın kolunun üç gruba ayrılan birlikleri altı gün boyunca ana sıradağların bir kısmını, kollarıyla birlikte Aşe ve Pşeha nehirlerinin yukarı kesimleri arasını taradılar. Fakat dikkatli

aramalara rağmen hiçbir yerde halktan en küçük iz bulamadılar. Sadece Dzel nehrinin yukarılarında bir el atış yapıldı ve bir er yaralandı. Şahe nehrinin kaynaklarında her yerde patikalar otlar kaplanmıştı, bundan da bu yerlerin insanlar tarafından uzun zaman önce terk edildiği anlaşılıyordu.

Aynı sırada dördüncü kol tarafından Şahe nehrinin sağ kollarında aramalar yürütüldü. Buralarda sakinleri tarafından çoktan terk edildiği görülen köylere rastlandı.

Ancak Autl dağının zirvesinde insan ve sığır izleri fark edildi. Takibe başlayan birliklerimiz Dağlılara baskın yaptı ve 70 kadar küçükbaş hayvanı ellerinden aldı. Çatışmada bir alt rütbeli yaralandı. Ekimin 15'inden 22'sine kadar üçüncü ve beşinci kolların birlikleri Psezuape nehri havzasında ve Aşe ile Hakuçıps nehirleri arasındaki dağların sırtlarında aramalara devam ettiler. İkinci kol Gogops, Pşış ve Şedugopse nehirlerinin vadilerinde faaliyet gösterdi. Bütün bu kolların aramalarının devamında 67 kişi esir alındı ve 110 Dağlıdan oluşan 23 aile de gönüllü olarak müfrezeyle geldi. Düşmandan 300 baş sığır ele geçirildi. Ayrıca, aramalardan korkuya kapılan Dağlılar deniz kıyısına inmeye başladılar; yedi gün içinde Lazarevsk kalesinde Türkiye'ye göç etmek isteyen 1000 kadar kişi toplandı.

22 Ekim'den itibaren müfrezenin faaliyetleri Psezuape ve Tuapse nehirleri arasındaki araziye kaydırıldı. Birlikler hemen hemen paralel dört ana hatta faaliyet gösterdiler (4'ncü kolun birlikleri, onlara ihtiyaç kalmadığından karargahlarına dağıtıldı).

Dağlıların Aşe vadisinden Hakuçıps vadisine kaçma imkanını ortadan kaldırmak için, bu nehirlerin akıntılarını ayıran dağda bir avcı bölüğü ve bir Kazak süvari bölüğü konuşlandırıldı.

22 Ekim'de birinci ve ikinci kollar toplanma noktalarından hareket ettiler. General Geyman Aşe nehrinin yukarisına çıkarken, Yarbay Serdyukov Gogops ve Pşış nehirleri arasındaki geçidi tuttu.

23 Ekim'de üçüncü ve beşinci kollar Aşe nehri havzasını işgal etti. Ayın 30'unda bütün ormanlık boğazların ve Dağlı halkın saklanabileceği ücra yerlerin aranması için bütün kollardan ekipler ayrıldı. Dışarıdan taşlarla ve çalılarla kapatılmış mağaralarda çok sayıda aile bulundu. Dağlıların direnişi genelde zayıftı. Bazı yerlerde birliklerimizi ateş ederek karşıyorlar ve ardından ailelerini,

mallarını ve hatta silahlarını bırakıp kaçıyorlardı. Birliklerimiz büyük tahıl stoklarını imha etti. Nauzey vadisinde yirmi kadar yeni yapılmış ev yakıldı (Yeni yapılmış olmaları Dağlıların yerlerinde kalabilecekleri umudunu gösteriyordu). Son aramalarımız sırasında 178 Dağlı esir alındı ve 200 kadar büyük ve küçükbaş hayvan ele geçirildi.

29 Ekim'de müfrezenin bütün birlikleri Novo-Georgiyevskaya stanitsasında toplandı ve burada iki gün istirahat verildi.

Birliklerimizin bu son faaliyetleri dağlarda kalan nüfusun büyük kısmını Türkiye'ye ya da Kuban'a yerleşmek için deniz kıyısına çıkmak zorunda bıraktı. Ekimin 1'inden 30'una kadar Dağlılardan Türkiye'ye 2223 kişi ve gönüllülerden Kuban'a yerleşmek için 21 kişi gönderildi. 303 kişi esir alındı. Dağlı nüfustan toplam 2547 kişi dağlardan çıkarıldı.

Tümgeneral Svojev 4 Kasım 1865 tarihli 120 Nolu raporunda şunları yazıyor: "Dağlılar çok zor ulaşılan yerlerde saklanıyordu, bu yüzden birliklerin aramalarda harcadığı çaba çok büyüktü. Daha büyük başarı elde etmek için birlikler özellikle geceleri hareket ediyor ve yanlarına sadece peksimet alarak kollarından birkaç günlüğüne ayrılıyorlardı. Şunu belirtmek görevimdir; gerek subaylar gerekse alt rütbeliler Kafkas Ordusu birliklerinin ayırt edici özelliği olan, ellerinden gelen gayreti gösterme ve zorluklara göğüs germe vasıflarını bu harekatta da gösterdiler."

2 Kasım 1865'te Tümgeneral Svojev'in müfrezesinin birlikleri karargahlarına dağıtıldı.

Kuban Oblastı'nda bağımsızlıklarını korumaya çalışan Dağlıların kalıntılarını dağlardan çıkarmaya yönelik askeri faaliyetler bu şekilde sona erdi.

